

ЖУРНАЛ “БУДУЧНІСТЬ”: ФІЛОСОФСЬКО-ЕСТЕТИЧНІ ЗАСАДИ Й ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС

Парадоксально, але українська періодика, однією з найважливіших функцій якої на початку ХХ ст. було впровадження модерних філософських та естетичних ідей в українській літературі, і дотепер лишається найменш дослідженою саме в аспекті реалізації цього завдання. Можна сперечатися щодо ролі, яку періодика відіграє в організації літературного процесу, про глибину осмислення на її сторінках модерної тематики і проблематики, про ступінь засвоєння чи неприйняття засад західноєвропейського модернізму, але незаперечним залишається той факт, що періодичні видання мали значний вплив на зародження й розгортання дискусій не тільки літературного, філософського, а й (з огляду на особливі історичні обставини, в яких перебувала тоді українська нація) культурологічного та загальнонаціонального характеру. Ці дискусії найчастіше виходили за межі окремого видання, продовжувалися в листуванні письменників, знаходили свій відгук у рецензіях на нові збірки, у передмовях до них, викликали появу великого масиву полемічної літератури, що заповонила на початку ХХ ст. сторінки всіх періодичних видань. Серед них варто назвати й журнал “Будучність”, дотепер належно не досліджений. Надміру стисла й ідеологічно підкорегована інформація про нього у восьмитомній “Історії української літератури” та літературознавчих словниках радянського періоду не відображає не лише суті цього видання, а й навіть його змісту.

Перший номер “Будучності” побачив світ у січні 1909 р. Проіснував цей літературно-науковий ілюстрований часопис недовго – лише півроку, але залишив яскравий слід в історії української журналістики та літературної критики. Дев’ять номерів двотижневика вийшли за редакцією М. Венгжина. З липня 1909 р. журнал почав виходити раз на місяць під дещо зміненою назвою – “Будучина” – за редакцією Х. Алчевської, але у зв’язку з браком коштів побачили світ лише два його номери.

Безумовно, “Будучність” була створена як модерністське видання. Тут систематично публікувалися рецензії на нові збірки “молодомузівців”, їхні художні твори. З літературно-критичними статтями виступали в журналі майбутні “хатяни” (перший номер журналу “Українська хата” було опубліковано через півроку після виходу першого числа журналу “Будучність”) М.Євшан (М.Федюшка), М.Сріблянський (М.Шаповал), В.Грищинський. Це й визначило особливості видання та засвідчило естетичні вподобання його редакторів. Фактично саме на сторінках “Будучності” зароджувався новий різновид українського модернізму – “хатянський”, який згодом витворив нову концепцію літературного розвитку, що спиралася на модерну культурософську платформу й естетичні засади.

Вступна стаття в першому числі “Будучності” за 1909 р. окреслює мету нового видання в надто загальних рисах. Однак і в її нечітких, метафоричних висловах уже проглядають деякі симптоматичні ознаки програми, як і мотиви обрання саме такої, а не іншої назви. Задекларований видавцями намір служити українському суспільству і звеличувати рідне слово¹ свідчить про те, що вони прагнули презентувати передусім художні здобутки українських письменників, порушувати на сторінках часопису актуальні питання громадсько-політичного життя українців. Усе це зумовлене бажанням вказати шлях “до кращої будучини”. При цьому “будучина” мислиться видавцями не лише в аспекті культурно-духовному чи вузькоестетичному, а й у загальнонаціональному. Такому широкому

¹ Див.: Від видавництва. Вступна стаття // *Будучність*. – 1909. – № 1. – С. 1. Далі, посилаючись на це видання, номер (перша цифра) і сторінку зазначаємо в тексті.

розумінню завдань літературної критики, як і особливою увагою до постатей П.Куліша та М.Драгоманова — відомих діячів національного та культурно-духовного відродження України — журнал значною мірою завдячував впливові майбутніх “хатян”, зокрема Т.Богацького та М.Шаповала.

Уже в першому числі “Будучності” опубліковано статтю М. Шаповала “Українство і російська культура”. У ній автор із притаманною йому полемічною гостротою поставив перед українством завдання “провести національну емансипацію від великоруської, польської, німецької і мадярської культури”(1, 11) і витворити власну культуру, що ґрунтувалася б на національних особливостях і була пройнята національним духом, тобто українська інтелігенція, на думку Шаповала, зобов'язана “докопатися до органічного сприйняття українського народу як окремої нації і з цього ґрунту будувати перспективи на будучину”(1, 13).

Мотивацію появи такого “органічного сприйняття”, яке авторка називає “душею народу”, містить стаття Х. Алчевської “З поля двох письменств” (4, 55–57; 5, 76–78). У ній відчутний вплив ідей І. Тена як в уявленнях про те, що “душа народу” — опосередкований вияв “тих умов і обставин, серед яких він живе”(4, 55), так і у визначенні факторів, що впливають на появу саме такого типу “народного духа”, а не іншого. Вважаючи, що основне завдання літературної критики — простудіювати “дух” художніх творів, з'ясувати “походження тих думок”, які в них містяться, авторка звертається до праці М. Костомарова “Дві народності”, в якій ідеться про основні відмінності національних характерів українців і великоросів та про вияв їх у художній творчості. Розглядаючи це питання під історичним кутом зору, Х. Алчевська стверджує, що український народ за своїм духом ближчий до “європейського”, а не до великоруського, однак придбав “цілком окремий по формі й колориту характер... відповідний народній вдачі” (4, 57).

Національною своєрідністю, на думку критика, позначена не лише художня творчість, а й оригінальна, пройнята глибинним змістом і гуманістичними ідеями філософія Г.Сковороди, в якій утілений народний ідеал суспільного життя й особистої поведінки людини. Слід зазначити, що на подібні роздуми натрапляємо згодом і в іншому періодичному виданні — “Українській хаті” (згадаймо хоч би розлогу статтю А.Товкачевського, присвячену постаті й філософії Г. Сковороди³).

Принципово була налаштованість Христі Алчевської на зміцнення історично притаманних українському народу принципів індивідуалізму, зокрема й у суспільному житті, а також індивідуалізму в суто “хатянському” розумінні його як “висування насамперед інтересів кожної окремої людини та її свободи” (4, 56) на противагу властивій російському суспільству “гегемонії інтересів загалу над інтересами кожної окремої особи”(4, 56). З огляду на це філософія Г.Сковороди оцінювалася на сторінках “Будучності” та “Української хати” однаково — як філософія індивідуалізму, як модерна, практична життєва філософія.

Про визнання редакторами “Будучності” актуальності порушеної проблематики свідчить публікація на сторінках журналу статті В.Грищинського (у майбутньому “хатянина”) “Індивідуалізм і анархізм” (4, 62). Філософський зміст її зводиться до принципового розмежування індивідуалізму та анархізму, до чіткого визначення змісту поняття індивідуалізм як одного з основних понять модерної філософії та літератури. Попри зовнішню подібність індивідуалізму та анархізму, автор протиставляє їх як несумісні, взаємозаперечні. В основу такого розмежування покладено уявлення про механізми суспільного розвитку та значення людини в ньому. Отже, за В.Грищинським, кардинальна відмінність між індивідуалізмом та анархізмом полягає в розумінні першочерговості завдань: індивідуалісти вважають, що “для того, щоб витворити свободні маси, необхідно наперед витворити свободну людину; виконати се може лише самостійний *unicum* — “я”(4, 62), а анархісти дотримуються думки, що для того, аби витворити “свободне”

³ *Товкачевський А.* Григорій Савич Сковорода // *Українська хата*. - 1913. - № 3. - С.170-185; № 4-5. - С. 258-274; № 6. - С.350-362; № 7-8. - С. 479-496.

Я, “треба наперед витворити свобідні маси людности” (4, 62). Різними бачаться їм і шляхи досягнення мети: анархісти вважають за основне революційну боротьбу, а індивідуалісти – внутрішню роботу із самовдосконалення кожної людини. Різняться також і розуміння ними об’єкта і суб’єкта дії (для анархістів суб’єкт – це “середньотипове” я, а об’єкт – теперішнє його існування, тоді як для індивідуалістів суб’єкт – це “творче Я”, що постійно перебуває в духовному розвитку, активність свідомості якого спрямована не лише на перетворення сучасності, а й на докорінне вдосконалення та наповнення гуманістичним духовним змістом майбутнього). Отже, спрямованість у майбутнє сприймалася авторами журналу не тільки як невід’ємна, а й як одна з визначальних ознак індивідуалізму, ототожнювалася з активністю творчого духу людини й нації. Притлумлення такої активності в суспільстві викликало занепокоєння й гостру критику з боку М.Шаповала (1, 11-13), М. Бутенка (2, 29-31), О. Шпитка (4, 58-59; 4, 61), Б.Лепкого (1, 10) та ін. Водночас така стурбованість і критика не мали нічого спільного з декадансом. Автори “Будучності”, як згодом і “хатяни”, різко відмежовувалися від декадентів, поєднували критику негативних виявів життя з майже містичною вірою в щасливе майбутнє рідного народу та українського художнього слова (1, 3-4).

Симптоматична в цьому зв’язку поява статті М. Євшана “Пісня про Мойсея (Студія над твором І. Франка)” (1, 8-10; 2, 24-27). Розглянувши Франкову концепцію біблійного пророка, в якій утілилися “найіндивідуальніші мрії й погляди самого поета”, критик особливо наголошує на безвольності й пасивності покоління рабів, що особливо виразняється на тлі особистої витривалості головного героя, його самозречення й відваги “в поборюванні беззаконня”, аристократизму його душі, “який наказує людині у самій собі шукати підпори і сили, і відпорності” (1, 10) у відстоюванні свого ідеалу, а насамперед на тлі його твердої віри у світле майбутнє і в нове покоління, яке наблизитиме життя людей до ідеалу. Така зневіра в сучасності й оптимістичні погляди на майбутнє прикметні і для багатьох статей, уміщених у журналі (1, 2-9; 1, 10).

Гостра полеміка точилася на сторінках видання між модерністами та українофілами. Поштовхом до її розв’язання став реферат “Модернізм в українській літературі”, оприлюднений в “Українському клубі” співробітником “Ради” Ф. Матушевським. Варто нагадати, що українофільська критика сприймала всі явища модернізму в українській літературі не інакше як вияв декадентських тенденцій. Проти такого звуженого трактування модернізму виступали І.Франко та Леся Українка. Звісно, що це питання не могли оминати й автори “Будучності”, що належали до модерністів. М. Бутенко у статті “Поход Матушевського на “модерністів” з приводу відмінностей між цими двома напрямками зазначав, що декаданс “зневірився в силі розуму, віри, любові, в політично-суспільних ідеалах і пішов проповідувати одне насолоджування почуттями, словом – віддалися в обійми чуття, поклавши собі в основу аморалізм і аполітизм” (3, 44), модернізм же – це реформування реалізму за допомогою символіки, вияв індивідуалізму, який задовольняв би творчі поривання духу, це реакція проти позитивізму у філософії та проти українофільського шаблону й копіювання дійсності в мистецтві (див.: 3, 44).

У відповідь у “Ділі” час од часу почали з’являтися критичні виступи, спрямовані проти авторів “Будучності”. Передусім вони стосувалися М.Євшана та його статей “М.Драгоманов як літературний критик” та “Пісня про Мойсея...”³. У полемічному запалі редакція “Діла” скористалася й непорозумінням, що виникло між І.Франком і “Будучністю”. Зумовлене воно було тим фактом, що в журналі без погодження з автором (хоч і з відома його сина Тараса) опублікували оповідання “Вугляр” (1, 1-3; 2, 17-19). Безперечно, цей крок можна пояснити наміром залучити до співпраці в новоствореному журналі кращі сили українського письменства, однак І.Франко до порушення своїх прав поставився несхвально. Навряд чи припало йому до

³ Див.: *Діло*. – 1909 – Ч.30.

душі й те, що в журналі була опублікована стаття О.Луцького “Моя відповідь на статтю М.Мочульського п. з. “Один з дилетантів” (1, 13-15), що безпосередньо стосувалася сумнозвісної полеміки І.Франка з О.Луцьким. А поглибила непорозуміння поява розлогої розвідки М. Євшана “Пісня про Мойсея (Студія над твором І. Франка)” (1, 8-10; 2, 24-27). І хоч критик дуже високо оцінив цей твір, поет завважив у статті деякі хиби й навіть натяк на пошук аналогій до свого твору, про що з обуренням повідомив редакцію. Звичайно, це не додало авторитету новоствореному виданню. Водночас полеміка з “Ділом” набирила все нових обертів. У полемічному творі “Пливем по морі світла” П. Карманський, у відповідь на критичну рецензію “Діла” з приводу його збірки “Пливем по морі тьми”, у досить дошкульній формі руйнував усталені українофільською традицією “норми” естетики. Особливе обурення автора викликала навіть не негативна оцінка поезій, а самі критерії, за якими здійснювався їх аналіз.

Поступово питання про перегляд традиційних уявлень щодо значення, характеру, методів і завдань літературної критики стало одним із першочергових. Актуальність його засвідчили публікації не тільки на сторінках “Будучності”, “Української хати”, а й інших періодичних видань. Слід згадати також особливу увагу, яку приділяли цій темі І.Франко, Л.Українка, М.Коцюбинський, М.Вороний та багато інших українських письменників.

На питання, якою має бути літературна критика, В. Бирчак зазначав: критика мусить “роз’яснювати (читачеві), з якої точки дивитися на твір”⁴. Такий модерний підхід відкривав широкі можливості для глибокого осмислення мистецьких здобутків автора, давав можливість вивчати твір з багатьох перспектив і в різних аспектах.

Отож, у “Будучності”, де програмним спрямуванням став “естетичний розбір твору”⁵, публікувалися і статті, що висвітлювали засади інших методів літературної критики.

До таких публікацій належать, зокрема, статті М. Євшана “Михайло Драгоманів як літературний критик” (3, 39-43; 4, 60-61) “Українська муза” (4, 63-64), “Дві душі у Гоголя” (1, 29-35), “Пісня про Мойсея” (1, 8-10), “Антін Крушельницький. “Літературно-критичні нариси” (2, 31-32), І.Свенціцького “Творчість і її осуд” (1, 10-14) та ін.

Стаття М.Євшана “Михайло Драгоманів як літературний критик” викликала серед його сучасників неоднозначну оцінку. Дослідник стверджував, зокрема, що М.Драгоманов більше публіцист, ніж літературний критик, чи радше представник “суспільницької критики”, який, аналізуючи художній твір, “розбирає лиш тенденцію його, його суспільну сторону” (3, 43), не беручи до уваги всіх завдань художньої літератури, не зважаючи на здобутки чи вади письменника в зображенні психології героя, оминаючи “артистичний бік” твору, його мову, будову тощо. Драгоманов зазвичай висвітлював лише “суспільний і теоретичний” аспекти письменницького доробку, не торкаючись питання власне художності, тому його висновки стосовно досліджуваних питань, на думку М.Євшана, цілком умотивовані та обґрунтовані, але недостатні для оцінки твору в цілому, адже не враховують власне естетичного характеру явища.

Досить схвальний відгук міститься в журналі про “Літературно-критичні нариси” А.Крушельницького (2, 31-32), хоч те, що автор не аналізує твори з естетичного погляду, не могло цілком задовольнити рецензента.

Високі вимоги висувалися на сторінках “Будучності” до укладання антологій. Зокрема, рецензуючи поетичну антологію, укладену О.Коваленком, М. Євшан у статті “Українська муза” (4, 63-64) наголошує на невдалому доборі матеріалу, адже в антологіях, на його думку, слід подавати твори авторів – “духовних провідників” народу. Цієї мети, за твердженням М. Євшана, О.Коваленкові досягти не вдалося.

⁴ Бирчак В. Замітки. Наша критика, вірш А. Ріпецького: Як зацвітуть рожі // *Будучність*. – 1909. – № 4-7. – С. 107.

⁵ Там само.

Порушуючи питання про естетичну критику як про найдоцільніший варіант літературної критики, автори "Будучності" стверджують, що такий підхід якнайліпше відповідає самому предмету аналізу. Стаття І.Свенціцького "Творчість і її осуд" (1,10–14) обґрунтовує це з філософського та літературознавчого боку.

Життя як "властивий вираз" індивідуальності (1, 10) і творчість як прояв цього "одиначного життя" й загалом "правди життя людського" (1,12) І.Свенціцький розглядає в культурологічному аспекті. На його думку, мистецтво, реалізуючи вільний творчий дух автора, наближає читачів до пізнання "вічної правди життя", сприяючи культурному розвитку людства в цілому, відкриваючи нові обрії естетичної та етичної краси, спонукаючи змінювати особисте й суспільне життя в "ідеальному" напрямі. Такі певною мірою метафізично-просвітницькі погляди на завдання митця та літературної критики передбачали цілком конкретні механізми дослідження художніх творів під кутом зору їх естетичної вартості. При цьому духоперетворювальні можливості митця ставилася І.Свенціцьким у залежність від дотримання ним "законів" естетики, наприклад, таких як "гармонія та мелодійність звуків, тяглість ліній", "повнота" образу в частинах і в цілому", "одноцілісність композиції твору" (1, 10) тощо.

Ідейний зміст художніх творів критик розглядав як реалізацію вільного творчого пориву митця у прагненні "пізнати правду життя", "висловити її" та "научити її інших". Традиційні його твердження про митця як вчителя правди набувають у згаданій статті модерного значення внаслідок філософського переосмислення самого поняття "правда". Категорія правди постає тут як надзвичайно складна, мозаїчна і важко пізнавана субстанція. Отож вільний творчий дух кожного з митців може пізнати тільки частину загальної правди. Більш або менш повне пізнання загальної, об'єктивно існуючої вічної правди, спільної для всього людства, можливе лише за умови об'єднання індивідуальних художніх правд, створення з них мозаїчної картини.

Закономірно, що, розглядаючи художню творчість як "вираз і прояв" цієї суб'єктивної правди, яка рухається в напрямку повсякчасного розширення, а отже - до ідеального знання, І. Свенціцький тісно пов'язує її з прагненням до організації суспільного життя на засадах, близьких до етичного (гуманістичного) та естетичного ідеалів нового часу. Наближення до правди мислиться ним як оптимальний шлях загальнокультурного розвитку, у процесі якого формується суспільство вільних творчих особистостей.

З теоретико-естетичними міркуваннями І. Свенціцького перегукуються судження М. Євшана. Зазначаючи, що "зміст всякої творчості в самому житті", а поезія може й повинна "вести до добра і краси", він особливо акцентував увагу на індивідуальних особливостях творчого духу кожного письменника, на специфіці естетичного пізнання світу. На прикладі творчості М.Гоголя М.Євшан прагнув продемонструвати, як свідомо "настанова виконувати в творчості якісь обов'язки"⁶ може стати причиною глибокого трагізму письменника. Водночас однією з основних ознак поетичного хисту він називав щирість митця, "безпосередність, що збуджує почуття у читача"⁷ і розкриває перед ним те, що діється в душі письменника. Отже, на думку М.Євшана, основне завдання літературної критики полягає не стільки в пізнанні правди життя через посередництво художнього твору, як у з'ясуванні питання: "в чому виявилася індивідуальність поета? Чим захоплена його душа, що діється в ній?"⁸.

Актуальність питання про завдання літературної критики в нові часи, про необхідність формування категоріального апарату, який давав би змогу розглянути художній твір з естетичного боку, зумовила появу статті В.Бирчака "Наша критика, вірш А. Ріпечького "Як зацвітуть рожі" (6-7, 107-109). Керуючись теоретико-естетичними уявленнями про природу естетичного, критик наголошує

⁶ Євшан М. Дві душі у Гоголя // *Будучина*. - 1909. - № 1. - С. 34.

⁷ Його ж. (Рецензія) Фр. Коковський. Настрої // *Там само*. - С. 57.

⁸ *Там само*.

на відсутності у вірші А. Ріпецького яскравих образів, звертає увагу автора на окремі вади форми — повторювання сказаного, неглибоку розробку мотивів, стилістичні огріхи.

Принцип антиутилітарності мистецтва, один з основних постулатів “естетичної критики” нового часу, на сторінках “Будучності” був сформульований М. Євшаном: “Поет чи артист, як чоловік, може мати свої обов’язки, яко артист має свободу бути самим собою”(1, 16).

На завершення варто зазначити, що журнал “Будучність”, кожен співробітник якого керувався у своїй діяльності саме принципом “бути самим собою”, — не лише локально взяте самоцінне явище літературного процесу, а й певний етап в історії української літературної критики.

Наші презентації

Сивокінь Г.М. У вимірах сприймання. Теоретичні проблеми художньої літератури, її історії та функцій. — К.: Фенікс, 2006. — 304 с.

Як зазначає сам Г.Сивокінь, “книжка ця уклалася зі статей теоретичного характеру, що написані були упродовж майже цілого півстоліття, хронологічно (а головне — ідейно) захопивши не тільки еволюцію художніх пошуків літератури у рамках різної “політичної погоди”, а й формування самого автора — в межах дозволеного й недозволеного, а точніше — у *вимірах* його особистих здібностей як літератора, в даному випадку як теоретика літератури...”. У трьох розділах книжки розглядаються деякі загальні питання теорії літератури, зокрема специфіка теоретико-літературного знання, його історична та національна детермінованість, значення канону, біографізм, а також з теоретичного погляду трактуються історико-літературні питання, починаючи від класики і до сучасності, означеної постмодернізмом. Третій розділ присвячений питанням рецепції та образу читача.

Микола Сулима. Книжниця у семи розділах:

Літературно-критичні статті й дослідження. — К.: Фенікс, 2006. — 424 с.

До видання увійшли статті, написані за роки праці в Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України. Зокрема, це статті про українську давню літературу, віршознавчі й компаративістичні дослідження, розвідки про українську літературу 1920-х рр., про літературознавче сьогодення та місце нашої словесності у світовому літературному процесі. Складається з семи розділів: “Медієвістика”, “Віршування”, “Перегуки”, “1920-ті роки”, “Шість епізодів про Михайля Семенка”, “Шістдесятники й постшістдесятники”, “Україна і Нобелівська премія з літератури”, що засвідчують широту літературознавчих зацікавлень дослідника. “Філологія — дивна наука. Як і всі інші науки — вона невичерпна. Випадкова фраза може розгорнутися цілим дослідженням, яке розкриє

додаткові грані чийогось життя, чиєїсь творчості”, — пише автор.